

Időzített történelmek

VISSZHANG - LVI. évfolyam, 39. szám, 2012. szeptember 28.

2012. június 30-án a *galamus.hu*-n jelent meg Gerő András *Akadémikus antiszemitizmus* című írása, amelynek fő állítása szerint Romsics Ignác munkáiban a magyar történetírás antiszemita hagyományai lelhetők fel. Az írás vitát váltott ki, a *galamus.hu*-n *A Gerő András által kezdeményezett Romsics-vita írásai* dossziécímet kapta. A vita három hónapja az *Élet és Irodalomban* is folyik. (Emlékeztetőül a korábbi írások a megjelenés sorrendjében: Karsai László: *Megjegyzések a Gerő-vitához*; Bojtár Endre: *Antiszemita vagy-e?*; Romsics Ignác: *Antiszemita vagyok-e?*; Ablonczy Balázs: *Teleki Pál antiszemitizmusáról*; Lévai Júlia: *Lépések egy oldalösvényről*; Babarczy Eszter: *Zsidók pedig vannak*; Gyáni Gábor: *Trianon versus holokauszt*; Ungváry Krisztián: *Horthy megítéléséről*; György Péter: *Trianon és holokauszt - a múlt jövője*; Tatár György: *Funkcionális antiszemitizmus*; Laczó Ferenc: *Összefonódó történetek*; Karsai László: *Antiszemiták, holokauszt, történelemhamisítók*; Kovács M. Mária: *Horthy megítéléséről*; Gerő András: *Kommentárok és megfontolások egy diskurzushoz*; Szakály Sándor: *Tatár György pontatlanságaihoz*; Bojtár Endre: *Viszonválasz*; Szále László: *A megértés felé. A jövő héten Jeszenszky Géza írását közöljük.*)

A nyáron felizzott magyar *Historikerstreit* mai állása még mindig nem nyugtatta meg a kétkedőket, hogy igenis van értelme *itt* és *most* Trianonról és a holokausztról vitatkozni. A résztvevők szakmai vagy emberi esendőségén fanyalgók nem biztos, hogy túlteszik magukat ezeken, és belátják, könnyebb volna ugyan, ha lenne egy Jan Grossunk vagy Tony Judtunk, de hát nincsen: nekünk Gerő András és Romsics Ignác jutott. A vitaindító írástól annak időzítése miatt viszolygók, akik szerint egy *Historikerstreit* más húsbavágó kérdések tárgyalásától fordítja el az értelmiséget, talán nehezen látják be, hogy ezek a szegénységről, a rasszizmusról stb. szóló viták eddig is roppant erőteljesen zajlottak, s érdemben nem befolyásolták a gyakorlati társadalompolitikát: *ott* sajnos nincs mit kifogni a vitorlából, mert nem dagasztja semmilyen passzát. Sokak kedvét szegheti az is, hogy a vita a kezdeti hűségnyilatkozatokat és hadüzeneteket követően olykor olyan részletkérdések tárgyalásába fullad, melyeket már csak a szűk szakma képes követni. De a legnehezebben talán azok bírhatók szóra, akik úgy gondolják, mindkét oldal „kettős mércével” mér, pedig valójában egyik fél sem jobb a Deákné vásznánál. Ha nem is ennyire sarkosan, de nekem is az a véleményem, hogy Gerő és Romsics között a látszat ellenére sok a lényegi azonosság, s ennek oka hasonló – kissé ómódi és bezárkózó, „magyaros” – történelem- és nemzetfelfogásuk. A következőben amellet próbálok érvelni, hogy e felfogás szükségszerűen vezet rosszul időzített, kudarcos emlékezetpolitikákhoz.

Én történetem, te történeted - az ő történetük

Két sztártörténész – és nem két szaktörténész – vitáját követjük. Ahogy Gerő nem szakértője teszem fel a dualizmuskori pénzügyeknek, úgy Romsics sem a két világháború közötti agrármozgalmaknak. Katedrával is rendelkező *public intellectu*elek ők, s ízlés dolga, hogy ki ad nagyobb hitelt a heti ATV-s szerepléseknek, mint a rendszeres tudományos ismeretterjesztő írásoknak a *Népszabadság* vagy a *Rubicon* hasábjain – én egyik műfajt sem becsülném le. Egyikük a hosszú XIX., a másik a rövid XX. századi Magyarország történésze; az előbbi inkább szóban, az utóbbi inkább írásban tesz időről időre kísérletet, hogy a magyar történelem e századairól a lehető legközérthetőbb tudást a lehető legszélesebb közönséghez eljuttassa. Egyenlőségjelet – legalábbis egy fontos szempontból – közéjük mégsem tehetünk, mert míg Gerő nemigen

mondhatná például, hogy „sajnálom, de a tisztaeszlári perhez nem tudok hozzászólni”, addig Romsics Bojtár Endrének írt válaszában nyugodtan kijelenti, hogy „*önálló témaként korábban soha, semmilyen összefüggésben nem foglalkoztam a holokauszttal és az antiszemitizmussal sem*” (*Antiszemita vagyok-e?*, *ÉS*, 2012/31., aug. 3.). És ezt nem az életpályájukban, szakmai múltjukban megragadható különbségek miatt teheti meg, hanem épp azért, mert a közvéleményben sem erős a készítés a holokauszt és az antiszemitizmus XX. századi magyar történelembe illesztésére.

Romsics „*nem foglalkoztam*”-ját villámgyorsan helyesbíti, hisz egy hónappal később, Gyáni Gábor írására is reflektálva (*Trianon versus holokauszt*, *ÉS*, 2012/32., aug. 10.), *Trianon és a holokauszt – Huszadik századi traumáink* címmel tanulmányt közöl (*Népszabadság*, 2012. szept. 2.), amelyből – érdekes időzítés – egy radikálisan új, a vitára hangolt *verziót* ismerhetünk meg a korszakról. Ebben a két eseményt együtt, s immár a magyar nemzetépítés „tragikus kudarcának két egymással szorosan összefonódó komponenseként” tárgyalja, azaz a holokausztot a Horthy-korszakba – és nem mellesleg, a magyarországi zsidóságot e történetbe általában is – visszahelyezi. Ahonnan korábban szakmai inkompetenciájára hivatkozva kifelejthette vagy kihagyhatta. Írását így fejezi be: „Ha a véleményformáló értelmiség képes lenne egy olyan jól átgondolt és történetileg árnyalt, a traumákat tudatosan nevesítő és egymással értelmező viszonyba hozó beszédmódot kialakítani, amely – szakítva a fragmentált gondolkodás, a megbélyegzés és a kirekesztés negatív hagyományaival – nem azt erősítené sok befogadóban, ami elválaszt, hanem azt, ami összeköt bennünket, az olyan példa lenne, ami idővel a társadalom túlnyomó többségét is mintakövetésre készítené. Az ily módon elgondolt és kialakított nemzeti emlékezetben minden történelmi viszontagság, kudarc és bűn méltón elhelyezhető lenne. Trianon is és a holokauszt is.” Elhárítható-e ezzel az antiszemitizmus vádja? Talán igen. De megszűnik-e maga a diskurzív egyenlőtlenség Gerő és Romsics között? Félek, késő a bánat.

Trianon, holokauszt - és/vagy?

Nem állhatok ellen a kísértésnek, hogy egy rövid kitérő erejéig Romsics e friss szövegét össze ne vessem 2010-es írásaival. Azért ezekkel, és nem másokkal, mert ezek voltak az évfordulóra, a Trianon-emléknap törvénybe iktatására időzített „gyász-ünnepi” tanulmányai. Ezen a tavaszon nemcsak Romsics Ignác, de boldog-boldogtalan (utóbbiak közt én is) Trianon traumájáról értekezett. Emlékeim szerint Romsics ekkor egy árva szót sem ejtett irredenta vagy a határokon túl a magyar kultúrát továbbra is őrző, s a magyar politikai pártokat támogató zsidókról, meg arról sem, hogy az 1938 után a „trianoni sebeket” begyógyító területi visszacsatolások után e zsidók hogyan jártak. Nem volt szó semmilyen „szoros összefonódásról” Trianon és a holokauszt között. S ember volt a talpán, aki az akadémikus megnyilvánulásai és a hétköznapi trianonozás között érzett valami különbséget: a médiafogyasztó közönség biztosan nem. A nagy többség számára az jött át, hogy politikailag – és a történész-társadalom hathatós támogatásával – átszakadt egy gát. Nem állítom, hogy Romsicsban az emléknap feltétlen hívét kell látnunk, bár azt sem tudom teljesen kizárni, hogy a törvény – s különösen a hivatalos oktatási és megemlékezési háttéranyagok – megalkotói ne részben tanítványainak és követőinek a köréből kerültek volna ki. Ezekben a háttéranyagokban sem leltem egyetlen utalást a hazafias zsidóságra az 1920-as határokon innen és túl, mint ahogy arra sem, hogy az irredenta politika miképp torkollott végül népiirtásba. Kompetenciahiány vagy csupán időzítés kérdése volna ez is?

Ugyanebben a gyászos 2010-11-es évben arról próbáltam az *ÉS* olvasóit meggyőzni, hogy Trianon emlékezte szorosan összefügg a holokauszt emlékezetével. Az osztrák példa segítségével (az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának hasonló tapasztalatát, illetve Magyarország és Ausztria II. világháborúban játszott hasonlóan tragikus szerepét alapul véve) azt a kérdést tettem fel, hogy vajon miért trianonozunk mi, mikor ők nem saint-germaineznek? E kérdésre az volt a válaszom, hogy „*az osztrák nagynémet vágyakat a holokauszt tapasztalata máig elfojtja. Ha nem lenne így, e vágyak hasonlóképp tobzódnának, mint a magyar trianonozás. Ausztria azért nem tud saint-germainezni, mert a holokauszt*

ebben végletesen gátolja. *Ha saint-germainezne, az a III. Birodalom éltetését, az oda való visszavágyást jelentené, ezt pedig a hétköznapi kultúra is szalonképtelennek tekinti, már évtizedek óta. (...) Magyarországon azért lehet trianonozni, mert a holokauszthoz való viszony a közkultúrában legalábbis nem egyértelmű: antiszemita áthallások szinte minden társadalmi csoportban, politikai formációban és médiában előfordulhatnak. Az osztrákok társadalmi traumája a hitleráj, a Heldenplatz és a lágerek sűrű hálózata az ország egész területén. Magyarország e traumát nem élte át, s hiába »tanulta meg« később, mi történt a magyar zsidókkal, a lecke nem sebezte meg. Így aztán az a gátlás sem jött létre, amely a két világháború közötti időszakba való visszavágyást, a trianonozást megakadályozná.» (Csakazértis: neurózis. Válasz Ungváry Krisztiánnak, ÉS, 2011/4., jan. 28.) Ma sem gondolom másképp: ahhoz, hogy a holokausztot a magyar társadalom saját traumái közé emelhesse, fel kellene áldoznia azt a Trianon-verziót, amelyhez immár törvényes szentesítéssel, de attól még neurotikusan ragaszkodik. A mai nemzetképbe a holokauszt beilleszthetetlen. Valószínűleg Gyárinak van igaza: a Trianon és a holokauszt közötti reláció itt és most „vagy-vagy” – és nem „és”.*

A nemzeti liberális projekt

A Romsics írásait bírálók a szövegekben kifogásolt, illetve a szövegekből hiányolt jelentéseket általában vagy a holokauszttal kapcsolatos történelmi ismeretek szükségszerű hiányával („nem a Holokauszt az ő korszaka”), vagy a holokauszttal magával szembeni érzéketlenséggel, netán egyfajta szándékolt szerzői sugalmazással magyarázzák, esetleg a szöveg egy olyan *nem szándékolt következményének* tekintik, amelyért a történésznek mégis illene felelősséget viselnie (utóbbiról lásd Sólyom Péter: *A történetírás felelőssége, Szuverén*, 2012. szept. 9.). Mivel legújabb tanulmányában Romsics szakított a tőle megszokott, a szigorú tényközléseket elbeszélésbe fűző írásmóddal, és politikai ideálját sem rejtette véka alá, a miertre is látszólag könnyebb a válasz. Romsics így zárja írását: „én annyiban mégis optimistábban látom a jövőt, hogy nem tartom teljesen reménytelennek a tragikusan megakadt, majd félresiklott liberális és integratív jellegű magyar nemzetépítés modelljének – természetesen korunkhoz igazodó – felújítását. Ennek pontos elgondolása és levezénylése a magyar szellemi elit feladata.”

Igenis, vettük. De mit értsünk a tragikusan megakadt, majd félresiklott liberális és integratív nemzetépítés új modelljén? A reformkori – azaz még az iparosodás és a modernizáció *előtti* – eszmék reneszánszának esélyeit kéne latolgatnunk? Részei ezek az eszmék, akár csak morzsáikban is a mai – a liberálist jórészt csak szitokszóként alkalmazó – politikai kultúránknak? S valóban csupán megakadtak és félresiklottak, s nem épp belőlük következett – nem szándékoltan persze – a nemzetépítés későbbi összes tragédiája (inkluzív Trianon és a holokauszt)? Hogyan viszonyulna ez az új projekt a liberális nemzetépítési program által elsöpörtekhez és a miatta leszakadókhöz? A több milliányi kivándorlóhoz, a modern birtokpolitika következtében elszegényedő és máig az akkori marginalizálódástól szenvedő régiókhöz, az éppen akkor, a modern nemzetépítés diadalában a társadalom peremére szorult cigánysághoz, az államnyelvet az iskolákban kötelezővé tevő, s ezzel a Magyar Királyság népeit a többnyelvűségtől, kisebbségeit pedig az anyanyelvi képzéstől, s őket általában véve is a társadalmi mobilizációtól való megfosztáshoz? Szalonképes maradt-e az az asszimilációs nyomás, melyet e nemzetépítő program a nemzeti és vallási kisebbségekre gyakorolt? Képes-e ez az új eszme a nemzeti liberalizmus magyar gyakorlatának kísérőjelenségeit, a kiváltságokhoz való kényszeres ragaszkodást, a versenytől való beteges félelmet s az e kettőből következő halálosan kártékony ressentimentet kiküszöbölni? Hisz Magyarországon gyakran e kísérőjelenségek váltak a létező nemzeti liberalizmusok *sine qua non*jává. Röviden: láttunk-e valaha is a modern kori Magyarországon kipróbált és tartósan érvényesülő *best practice* liberális nemzetépítő gyakorlatokat? Elnézést, de nem sok ilyenre emlékszem. Sőt, félek, a Romsics óhajtott modell gyakorlata sem hozna többet, mint az eddigi – nemzeti liberális, azaz, mai szóhasználattal élve – konzervatív magatartást: a nyílt antiszemitizmustól való szemérmes elhatárolódást. Nem a „magyarság”, a „nemzet(építés)” fogalmát kellene-e előbb alaposan újragondolni?

Rosszkor, rossz helyen

A magyar köztörténelem és az arra épülő emlékezetkultúra strukturális sajátossága már egy évszázad óta, hogy szüksége van egy viszonylag közeli aranykorra, melyhez képest a jelen egyfajta hanyatlásként (megakadásként, félresiklásként), s mi benne e hanyatlás áldozataiként szerepelünk. Más emlékezetkultúrák is használják az aranykor mítoszát, de a szerencsésebbek az aranykort kellő távolságban tartják, és nemigen vonatkoztatják népeik, birodalmaik bukását mai politikai kultúrájukra (a XX. századi történelemmel való szembenézést ezzel persze nem ússzák meg, de áldozatszerepüket nem feltétlenül általánosítják és ahistorizálják). A magyar aranykor – még a Holokauszt Dokumentációs Központ állandó kiállításán is – az első világháború előtti Nagy-Magyarország modern kori története, s ennek elvesztését kell gyászolni Trianonra, de részben még a holokausztra gondolva is. Mi magyarok egyébként nagyok és fenségesek lennénk, csak hát rosszkor voltunk rossz helyen. A mai *Historikerstreit* nagyon is másképp nézhetne ki, ha Gerő András és intézete ezt a vélelmezett nemzeti aranykort, Magyarország XIX. századi történetét gondos és eredeti alap kutatásokban kezdte volna feltárni, ráadásul abban a szellemben, amelyet most Romsicson kér számon. Ha a magyarországi zsidóságról való korszerűtlen és társadalomtörténetileg sem mindig megalapozott, sokszor az asszimilációs szerződés elitista, kisbirodalmi paradigmájában megrekedt elképzeléseket a Habsburg Történeti Intézet új kutatások segítségével korrigálta volna.

Nem elég kívülről látszani, annak is kell lenni. A Terror Házával tartó hosszú flörtjével Gerő maga is hozzájárul ahhoz, hogy a történetírás és a köztörténelem – most épp általa bírált – felemás viszonya a holokauszthoz fennmaradhasson. Legnagyobb mulasztásának mégis azt tekintem, hogy intézetét nem formálta olyan tudományos műhellyé, melyben az egykori birodalom történészei – Romsics és magyar, illetve cseh, horvát, osztrák, román, szerb, szlovák, szlovén és ukrán kollégái – megtalálhatták volna a vitás kérdésekben egymás között, s 2010-re a Monarchiáról és annak felbomlásáról, azaz Trianonról egy többszólamú, a kortárs európai történetírás elé is példaként állítható elbeszéléssel rendelkezhetünk volna. Ez az ő történészi felelőssége, mulasztásos vétke. A történelmi Magyarország hazai historiográfiája majd' annyi sebből vérzik, mint a trianoni Magyarorszáé; utóbbi bajait részben az előbbi „magyarossága”, azaz szűk és a nemzetet egyneműsítő szemlélete alapozza meg. A Gerő által is megerősített aranykormítoszból kiindulva (legutóbb, 2009-ben, Orbán országglásának felrémlelésekor például éppen azt latolgatta, hogy a királyság visszaállításától nem kell félnünk, jó lesz) nemcsak Trianon, de a holokauszt is *értelmezhetetlen*. S ami még ennél is nagyobb hiba: ebből a perspektívából nemcsak a múlt, de jelenünk traumái is hozzáférhetetlenek maradnak.

2009. október 26-án a Habsburg Intézet *A cigány alakja – kulturális szimbólum a magyar irodalomban és zenében* címmel *zenés-tudományos* konferenciát szervezett a Budapesti Operettszínházban – ekkor még előtte voltunk a Trianon-émléknaphoz, de már éppen túl Galgagyörkön, Piricsén, Nyíradony-Tamásipusztán, Tarnabodon, Nagycsécson, Alsószolcán, Tatárszentgyörgyön és Kislétán, azaz a román elleni összes támadáson és gyilkosságon, eljött hát az operett ideje. (Mindent felül lehet persze múlni: a 2010. tavaszi bocskai-divatbemutató sikerén felbuzdulva azon az őszön roma divatbemutatóval kedveskedett látogatóinak a Terror Háza.)

Nemzeti és liberális – élesben.